

Як сприймалась спадщина Шекспіра в різних країнах і в різні часи? Добре відоме відношення до Шекспіра Гете і Пушкіна, Лесі Українки, Івана Франка. Але далеко не всім відомо, що великий угорський поет і патріот Шандор Петефі був діяльним і пристрасним поклонником драматургії Шекспіра. В цьому розділі ми вміщуємо статті ст. викладачів Львівського університету Є. П. Бортник і І. В. Вікторівської, доцента І. Ю. Гузар, доцента Київського університету К. О. Шахової, ст. викладача Одеського університету М. Г. Соколянского.

*Редколегія збірників
«ІНОЗЕМНА ФІЛОЛОГІЯ»*

І. П. СИМОНЕНКО

МАРКСИСТСЬКЕ ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО АНГЛІЇ У БОРЬОБІ ЗА СПАДЩИНУ ШЕКСПІРА

Наш сучасник Вільям Шекспір... Ні, не буде перебільшенням сказати саме так. Вічно живе прекрасне мистецтво Шекспіра. Протягом століть воно будить розум і серця людей, розкриває безмежну красу, ніжність і благородство людських почуттів, полум'яним словом таврує підлоту, насильство, несправедливість. Ім'я Шекспіра знало багато поколінь, і кожне з них відкривало нові глибини шекспірівської думки, кожне знаходило в його творах відгук на пекучі проблеми своєї епохи, відчувало у великому митці соратника в боротьбі за світле майбутнє людства. «Показувати доблесті її справжнє обличчя, підлоті — її вигляд і кожному віку історії — його неприкрашені риси»¹, — так розумів завдання мистецтва сам Шекспір.

Шекспір — улюблений письменник англійського народу. Незлічені видання його творів. Традиційні шекспірівські фестивалі у Стратфорд-на-Евоні приваблюють не лише спеціалістів-шекспірознавців, а й тисячі простих людей з усіх кінців Англії. Шекспірівський репертуар і досі лишається провідним в англійському театрі. Постановки трагедій і комедій геніального драматурга користуються такою популярністю, що дехто навіть вважає Шекспіра чи не найсерйознішою перешкодою для розвитку сучасної англійської драматургії. Відомий англійський письменник і драматург Дж. Б. Прістлі у парадоксальній статті «Позов до Шекспіра»² звинувачує цілком серйозно свого славетного співвітчизника в тому, що він заступає шлях у театр сучасним драматургам. Шекспіра, мовляв, знає і любить глядач, виконання ролі у його п'єсі — честь для кожного актора, і, до всього, це автор, який не тільки не вимагає гонорару (питання неабиякої ваги для буржуазного театру), а ще й одержує державні субсидії.

При всій парадоксальності і навіть абсурдності окремих її положень стаття Прістлі, на наш погляд, хоч і дещо своєрідно, але надзвичайно переконливо свідчить про велику любов англійського народу до свого безсмертного Барда і про актуальність шекспірівських творів для сьогоденної Англії — актуальність, змагання з якою не витримують п'єси найновіших драматургів.

¹ Вільям Шекспір. «Гамлет».

² Современный английский театр. Статьи и высказывания театральных деятелей Англии. М., 1963.

Велика популярність Шекспіра, вплив, який його творчість донині справляє на розвиток англійської культури, привели до того, що навколо літературної спадщини геніального митця протягом віків точиться запекла ідейна боротьба, яка в наш час набирає особливої гостроти.

В сучасному англійському шекспірознавстві можна визначити три провідні напрями, які відповідають основним напрямам у літературознавстві, культурі, ідеологічному житті країни, — марксистський, прогресивний буржуазний і реакційний.

Представники реакційного напрямку в англійському літературознавстві фальсифікують кращі твори класичної літератури, намагаються приховати їх реалістичну і гуманістичну спрямованість, відвернути від них увагу широкого читача. Ст. Спендер, наприклад, взагалі відхрещується від національних літератур як від пережитку минулого³. Т. С. Еліот твердить, що створення і збереження культурних цінностей — прерогатива небагатьох обраних, «еліти», а народові нібито шедеври літератури і мистецтва чужі і байдужі. «Істотна умова збереження якості культури меншості, — застерігає він, — це й надалі залишати її культурою меншості⁴. Поняття традиції реакційні літературознавці намагаються надати якогось «одвічного» і «позаісторичного» характеру, сподіваючись довести таким чином «одвічний» і «позаісторичний» характер класового суспільства.

Відповідно ставляться вони і до Шекспіра: силкуються вихлостити гуманістичний зміст шекспірівських творів, викривити саму суть шекспірівських традицій і не лише позбавити народ безсмертного мистецтва Шекспіра, а й обернути це мистецтво проти народу, на захист інтересів правлячих кіл.

Найбільш повне вираження ці тенденції знаходять у так званому «новому шекспірознавстві» — одному з відгалужень наскрізь реакційної школи «нової критики», яка головною метою наукового дослідження проголошує «символ, малюнок образів, мовну структуру, міфологізацію, а також «самостійний» аналіз художнього твору⁵. Шекспірознавці цього напрямку — У. Найт, Т. С. Еліот, Л. С. Найтс, О. Кемпбелл, М. Чарней, Р. Хейлман, У. П. Хастінгс та ін. — прагнуть довести несумісність мистецтва і реалізму, поезії і життя. «Поезія — це таїнство⁶», — твердить У. Найт, а художній твір — «фантастична єдність, яка не повинна підкорятися ніяким іншим законам, крім тих, що вона сама собі створює⁷. Їх Шекспір — «чистий» поет, мистик і метафізик. Шекспірівські характери — таємничі «символи», що стоять поза часом і простором. Творчість Шекспіра, на їх погляд, як і творчість взагалі, іраціональна і антиісторична.

Вся ця «символіка» і «таємничість» має зовсім недвозначне політичне забарвлення. Яскравий приклад — трактування образів трагедії «Гамлет» одним з засновників «нового шекспірознавства» Уілсоном Найтом. «Якщо ми не хочемо, щоб похвала та осуд, відповідальність та причинність відвернули нас від його розуміння, і будемо спостерігати лише вчинки і реакцію героїв, — обіцяє Найт, — ми по-

³ S. Spender. Poetry Since 1939. London, 1946.

⁴ Цит. за статтю: R. H. Thomas, Culture and T. S. Eliot. «The Marxist Quarterly», 1951, N 2, p. 156.

⁵ Р. Вайман. Некоторые вопросы изучения Шекспира в Англии и США. Сб. «Вильям Шекспир. К четырехсотлетию со дня рождения». М., 1962, стр. 38. Далі: «Вильям Шекспир...».

⁶ G. W. Knight. The Shakespearean Tempest. London, 1932, p. 11.

⁷ G. W. Knight. The Wheel of Fire. London, 1930, p. 14.

бачимо приголомшуючі зміни в звичайному тлумаченні⁸. Зміни ці справді приголомшують — кращого слова не знайдеш.

На думку Найта, в трагедії «Гамлет» відбувається зіткнення символів життя і смерті. «Тему життя» якнайповніше втілює... Клавдій, а тему смерті і зла — принц Гамлет. Так, ми не помилилися. Клавдій, який в гонитві за владою не зупиняється перед братовбивством, за Найтом, — «добрий і великодушний король», «він є видатною людиною, тому, що він діє творчо і мудро, має волю, шестість, віру в себе і тих, хто його оточує, він живе «здоровим духовним життям». Крім того, він, як виявляється, «доброзичливий», «делікатний» і відзначається ще «безліччю прекрасних якостей». Двір Клавдія, за Найтом, — «світ здорового і сильного життя, доброго за природою, світ гумору, романтичної сили і благополуччя», а Лаерт, Полоній та інші придворні — «на диво милі люди»⁹.

Що ж до Гамлета, вірного гуманістичним ідеалам, Гамлета, який викриває підлоту, лицемірство, продажність, підлабузництво, злочини, що панують при королівському дворі, то він для Найта «усоблює темні сили в цьому світі»¹⁰. «...Нигілістичне начало в свідомості Гамлета, — провіщає Найт, — поширює навколо себе смертельну отруту»¹¹. Гамлет — «герой, прийнятий ідеєю зла»¹². «Він посланець смерті, який блукає в гущі життя і нагромалжує «жертву за жертвою, доки нарешті сцена не виявляється заваленою трупами»¹³.

Чим же викликав принц датський таку дивну ненависть Найта? Що спонукало англійського дослідника зробити біле — чорним, а чорне — білим і проголосити Гамлета «елементом зла в датському королівстві»? Відповідь не доводиться шукати довго. Справа в тому, що Гамлет намірився повстати проти норм життя феодального суспільства, що ідеї Гамлета, на думку Найта, «руйнують... здоровий (!!) порядок речей».

І Найт, прагнучи будь-що відстояти цей порядок, не зупиняється перед найдичнішою фальсифікацією. В інтерпретації цього столпа «нового шекспірознавства» Шекспір благословляє застосування найнегідніших засобів у гонитві за владою та наживою, оспівує показнє благополуччя і суворо засуджує пошуки правди і справедливості як згубні для людини та її оточення.

Такий ідейний підтекст характерний не тільки для Найта, а й для всієї школи «нового шекспірознавства» й «нової критики». Вона відриває художню творчість взагалі, і творчість Шекспіра зокрема, від дійсності, переносить її в абстрактний світ і намагається використати для виправдання антигуманізму сучасного буржуазного суспільства і ствердження антиреалістичного і антигуманістичного мистецтва.

Та марні всі зусилля літературних апологетів імперіалізму. Справжній Шекспір — гуманіст і реаліст — промовляє з підмостків театрів усього світу, з сторінок незлічених видань. Традиції шекспірівського гуманізму і реалізму живуть в кращих творах сучасних письменників. І саме ці безсмертні традиції становлять предмет дослідження прогресивного літературознавства.

Проти реакційних концепцій творчості Шекспіра виступають прогресивні буржуазні літературознавці Англії. Реалістичну майстерність

⁸ G. W. Knight. The Wheel of Fire. London, 1930, p. 32.

⁹ Там же, стор. 32, 34—36, 38, 41, 44.

¹⁰ G. W. Knight. The Imperial Theme. London, 1931, p. 102.

¹¹ G. W. Knight. The Wheel of Fire, p. 32.

¹² G. W. Knight. The Imperial Theme, p. 123.

¹³ G. W. Knight. The Wheel of Fire, p. 32.

великого поета протягом багатьох років досліджує найстарішню англійську шекспірознавчу, директор інституту Шекспіра при Бірмінгемському університеті Еллердайс Ніколл. Багато цінного у вивченні образної системи шекспірівських драм внесла К. Сперджен, працюючи М. М. Морозов називає «найфундаментальнішим дослідженням метафор Шекспіра»¹⁴. Про гуманістичну спрямованість шекспірівських трагедій пишуть К. Мюір, Дж. Б. Прістлі та ін. Великі досягнення англійських прогресивних вчених у текстологічному і формальному аналізі шекспірівських творів, збиранні документального і фактичного матеріалу. Вони підкреслюють також людяність, загальну зрозумілість почуттів і думок героїв Шекспіра як певний гуманістичний ідеал, що зберігає своє значення і для людини ХХ ст. Х міжнародна шекспірівська конференція в Стратфордї, що відбулася у 1961 р. і була організована Е. Ніколлом, проходила під назвою «Шекспір і сучасний світ».

Та лише марксистське літературознавство виявилось здатним визначити соціальний зміст творчості Шекспіра і місце геніального письменника в суспільній боротьбі його часу, досягнути повною мірою значення шекспірівських традицій для сучасності.

Англійські марксистки завжди приділяли велику увагу літературі як одному з важливих видів ідеологічної зброї робітничого класу в боротьбі за соціалізм. Проблеми світової і національної літератури широко висвітлюються на сторінках марксистських газет і журналів («Daily Worker», «The Marxist Quarterly», «Marxism Today», «Communist Review», «Labour Monthly» та ін.), в статтях і виступах керівників Комуністичної партії Великобританії — Гаррі Полліта, Палм Датта, обговорюються на з'їздах і конференціях партії. З лютого 1951 р. при Виконкомі КПВ працює Літературна секція. Для літературознавчих праць видатних англійських марксистів — Ральфа Фокса, Томаса Джексона, Джона Корнфорда, Арнольда Кеттла, Аліка Уеста, Джека Ліндсея, Марго Хайнеманн — характерна велика політична актуальність і діяльність, перозривно поєднана з глибоким розумінням передових тенденцій епохи і ґрунтовною науковістю. Немає в літературознавстві ділянки, в якій вони не зробили б свого плідного внеска, будь то поточна літературна критика, проблеми аналізу твору чи загальні теоретичні питання.

Великої ваги і значення надають англійські марксистські критики проблемі класичної спадщини і національних традицій. «Якщо народ зрікається свого культурного минулого, він може відігравати ніяк не більшу роль в історії, ніж якщо він зрікається свого політичного минулого»¹⁵, — писав Р. Фокс. «Нашому мистецтву необхідні дві речі: глибоке розуміння і любов до народу, до людської реальності, а також глибока любов до нашої художньої традиції, вивчення цієї традиції»¹⁶, — відзначає Дж. Ліндсей. Національна культурна спадщина — це «плоть від плоті, кість від кістки нашої, скорб, який лише ми самі можемо розкрити і передати люду майбутнього»¹⁷, — стверджує А. Кеттл.

У тісній співдружності з прогресивним шекспірознавством світу, а особливо з вченими соціалістичних країн, марксистські дослідники Англії створюють глибоку наукову концепцію творчості великого поета

¹⁴ М. М. Морозов. Избранные статьи и переводы. М., 1954, стр. 180.

¹⁵ Р. Фокс. Роман и народ. М., 1960, стр. 213.

¹⁶ Essays on Socialist Realism and the British Cultural Tradition. Arena Publication, p. 69. Далі: Essays...

¹⁷ Там же, стор. 42.

і драматурга. У працях Р. Фокса, Т. Джексона, А. Кеттла, А. Уеста, Дж. Ліндсея Шекспір постає як співець Людини, її допитливого розуму, благородної вдачі, світлх почуттів, як митець, свідомий жорстокої суспільної боротьби, що всім серцем прагнув щастя для рідної країни і людства.

Звернемось знову, як до прикладу, до трагедії «Гамлет». Аналізуючи твір, літературознавці-марксистки виходять з конкретно-історичних умов, за яких він був написаний, розглядають проблематику трагедії під кутом зору проблем, що стояли перед англійським суспільством наприкінці XVI — на початку XVII ст. «Датський двір, показаний в п'єсі, — відзначає А. Кеттл, — являє собою мініатюру королівського двору епохи Відродження, який керується типово феодально-буржуазними силами»¹⁸. Ні про яку символіку тут немає й мови. Все поставлене на реальний ґрунт. В трагедії простежується боротьба конкретних суспільних сил, втілених у високохудожні реалістичні образи. І відразу все стає на свої місця, знаходить свої первісні якості.

Королівський двір виявляється типовим королівським двором епохи загибелі феодалізму, при якому «політичні діячі продажні, лихварі розпоряджаються людським життям, війна є розвагою для правлячого класу; мораль цього двора є мораллю публічного дому, вбивство служить зброєю державним діячам, народ — «толпа», що знаходиться десь зовні палацу, причому згадують про неї лише тоді, коли це може дати політичну вигоду»¹⁹.

Гамлет — реальний принц XVII ст., якому вбивство батька і невірність матері розкривають правду про суспільство, де він живе. Але Гамлет не тільки принц. «Гамлет — герой головним чином тому, що на відміну від Клавдія або Полонія і будь-кого з придворних, крім Гораціо, він — людина»²⁰ — підкреслює Кеттл. Гамлету властиві звичайні людські риси, безповоротно втрачені іншими мешканцями палацу, — чесність, прямота, ширість почуттів. І саме ці якості роблять його здатним «побачити двір і його життя сповненими лицемірства, самовпевненості, продажності», зрозуміти гнилість сучасного йому суспільства і моралі.

Різні дослідники-марксистки по-різному вирішують питання про провідний конфлікт трагедії «Гамлет». А. Кеттл, наприклад, вважає центральним внутрішній конфлікт — між Гамлетом — принцем, який перебуває ще у владі традиційних поглядів і звичаїв свого класу, феодального закону кривавої помсти зокрема, і Гамлетом — людиною епохи Відродження, Гамлетом-гуманістом. Гамлет-принц відчуває себе зобов'язаним помститися за батька, вбити його вбивцю. Гамлет-гуманіст «намагається пробитися крізь джунглі відносин в правлячих колах»²¹, прагне знайти «якийсь новий спосіб дії, що відповідав би суті часу. Він глибоко впевнений у необхідності сполучити слово і дію (в чому і полягає провідна думка заключної частини монологу «Бути чи не бути»), але він не може знайти способу дії, який би задовольняв обставинам»²². І причину цього дослідник бачить не в бездіяльності або вадах характеру Гамлета. Спосіб дії, якого той шукає, не міг бути знайдений на початку XVII ст.

Дж. Ліндсей вирішує питання ширше, вважає провідним суспільний конфлікт. «Шекспір займався злом, — пише Ліндсей, — що вразило

¹⁸ Essays..., p. 36.

¹⁹ Там же.

²⁰ Вільям Шекспір..., стр. 157.

²¹ Там же.

²² Там же, стор. 158.

світ його часу в саме серце принципу хижацької конкуренції і влади, який опоганює і спотворює всі відносини людей і невпинно породжує порочне коло відповідного зла. Всі другорядні конфлікти цього твору є виявленнями того головного страху і ненависті, у яких заплутались люди класового світу, позбавлені можливості позбутися своїх конфліктів і протиріч²³.

Відмінність у поглядах, як бачимо, досить істотна. Але показово, що обидва дослідники говорять про реальні конфлікти, а не про зіткнення якихось абстрактних символів, і що першопричину цих конфліктів вони називають ту саму — класове суспільство. «Гамлет переможений історією, — підсумовує Кеттл. Він побачив те, що він зміг зрозуміти, але чого не зміг подолати», побачив, «що являє собою класове суспільство»²⁴. Про усвідомлення песетом справжньої, жалкої природи класового суспільства, що виражено в образі Гамлета, пише і Ліндсей.

Коло проблем, які розробляє марксистське літературознавство Англії в зв'язку з творчістю Шекспіра, виходить далеко за межі наукового аналізу шекспірівської спадщини. Літературознавці-марксисті підкреслюють, що Шекспір є не тільки історичною реліквією англійської культури, що шекспірівські традиції відіграють визначну роль і в літературному процесі сьогодишньої Англії. Р. Фокс, Дж. Ліндсей, А. Уест, А. Кеттл та інші звертаються до Шекспіра, розробляючи важливі теоретичні питання, визначаючи і обґрунтовуючи завдання сучасної англійської літератури, літератури соціалістичного реалізму зокрема.

Р. Фокс у праці «Роман і народ» вирішує проблему становлення нового роману в літературі буржуазних країн. І якими необхідними і життєдайними вважає він для роману шекспірівські традиції! Ще й ще раз підкреслюючи, що головна мета — і головна трудність роману — це створення людського характеру, Р. Фокс пише, що саме Шекспір вважає романістам шлях до майстерного зображення людини — адже шекспірівські характери не тільки правдиві, вони подані в розвитку, у всій їх складності і суперечності²⁵.

«Енгельс і Маркс, — нагадує критик, — вважали Шекспіра єдиним письменником, який блискуче розв'язав проблему зображення людської особистості. В шекспірівських характерах вони бачили ідеал, слідом за яким повинні йти письменник-марксист, показуючи людину як тип і разом з тим як індивідуум, як представника маси і як окремо взятую особистість»²⁶.

На Шекспіра, як на взірць, посилається Р. Фокс і коли говорить про те, яким має бути ставлення митця до дійсності: «...Найвидатніші письменники ажніяк не були байдужі до життя своєї епохи, Шекспір у своїх історичних драмах був проникливим політиком»²⁷. На великого драматурга посилається він і коли дорікає сучасним романістам за відсутність у їх творах «барвистості, фантазії й іронічного бачення», властивих Сервантесу і Шекспіру²⁸.

Дж. Ліндсей, висвітлюючи проблеми й особливості соціалістичного реалізму в літературі капіталістичних країн, приділяє велику увагу співвідношенню змісту і форми твору. Ліндсей доводить, що форма твору та її особливості якнайтісніше пов'язані з повнотою і глибиною

²³ Essays., p. 68.

²⁴ Вильям Шекспир., стр. 159.

²⁵ Р. Фокс. Роман и народ. М., 1960, стр. 161.

²⁶ Там же, стор. 169.

²⁷ Там же, стор. 213.

²⁸ Там же, стор. 230—231.

проникнення митця в дійсність. «Форма як художнє розв'язання конфліктів змісту не може бути відокремлена від боротьби в суспільстві»²⁹, — відзначає він. І як зв'язок нерозривної єдності глибокого соціально загостреного змісту і досконалої форми Ліндсей аналізує «Гамлета».

«Живучість «Гамлета», його багатогранність, — підсумовує дослідник, — залежать від того, що в ньому схоплений головний тип суспільних конфліктів, відображених у поетичній свідомості... Наскільки іншою була би форма цієї п'єси — мова, образи, композиція — якби це головне, схоплене митцем в дійсності, було відсутнє... П'єса, що мала би своїм предметом просто слабкість волі або психологічне каліцтво, значно відрізнялась би від нашого «Гамлета». Змінений зміст при своєму втіленні породив би зовсім іншу форму»³⁰.

Марксистське літературознавство Англії зберігає, розвиває і збагачує шекспірівські традиції. З особливою силою наголошує воно на сучасності шекспірівської спадщини, на тому великому значенні, яке вона має для боротьби англійського народу за мир, національну незалежність, соціалізм.

Оскільки світ сьогодні йде до повного й остаточного повалення капіталізму, — пише А. Уест, — ми здатні зрозуміти так, як не міг зрозуміти сам Шекспір, що його трагедії відбивають людяність і антилюдяність капіталістичного прогресу. І його творчість живе в боротьбі за демократію і соціалізм не тільки тому, що ми, ведучи цю боротьбу, можемо зрозуміти Шекспіра краще, ніж його могли зрозуміти будь-коли раніше, а й тому, що він надихає нас самовіддано боротися. Його творчість — частка нас самих»³¹.

I. P. SIMONENKO

ENGLISH MARXIST LITERARY CRITICISM
IN THE STRUGGLE FOR SHAKESPEARE'S HERITAGE

Summary

The article examines the main aspects of the ideological struggle on Shakespeare's literary heritage that is taking place in England nowadays. The author discloses anti-humanist tendencies in modern reactionary bourgeois literary criticism and their penetration into Shakespeare scholarship and shows, how all the practice of the progressive Shakespeareans of England proves the utter insolvency of attempts to represent Shakespeare's work as nothing in common with realism and humanism. Special attention is devoted in the article to the activity of marxist literary critics. The author points out that they not only create — in close co-operation with progressive Shakespeareans of the world — true scientific conception of Shakespeare's life and works, but disclose the outstanding role of Shakespeare's humanist and realistic traditions for the literary process of modern England and stress on the immense importance of Shakespeare's heritage for the fight of the English people for peace, democracy and socialism.

²⁹ Essays., p. 68.

³⁰ Там же.

³¹ «The Marxist Quarterly», 1954, N 1, p. 27.